

A média azt üzenő...

Szexuális erőszakkal kapcsolatos ismeretek, vélemények és attitűdök vizsgálata egy médiakampány kapcsán¹

A szexuális erőszak médianyilvánossága egyre nagyobb. A médiamegjelenítés ugyanakkor – mind a tudósítások, mind a fikciók világában – számtalan vizsgálat által igazoltan torz, és a szexuális erőszakkal kapcsolatos hiedelmek és mítoszok nagy teret kapnak ebben a reprezentációban. Az áldozatokkal és az elkövetőkkel szemben megfogalmazódó, sztereotipikus – az áldozat provokatív magatartását és a bűncselekmény elkövetésében való közrehatását hangsúlyozó, ugyanakkor az elkövetőt a felelősség alól mentető – közgondolkodás mértékének felmérése céljából az Országos Kriminológiai Intézetben 2015 tavaszán online kérdőíves kutatást folytattunk. A 18 évnél idősebb Facebook-használók körében készült kutatás a választott módszertan miatt nem tekinthető reprezentatívnak sem a hazai felnőtt lakosságra, sem a felnőtt internetezőkre nézve. Bár így az eredmények elsősorban indikatív jellegűek, a szexuális erőszakkal kapcsolatban kimutatható hiedelmek, téveszmék nagyarányú jelenléte miatt mégis orientálóak lehetnek. Az eredmények szerint sem az nem egyértelmű, hogy a válaszolók maradéktalanul tisztában lennének a szexuális erőszak elkövetésének tárgyi jellemzőivel, sem az, hogy az érzékenység vagy az áldozatiság kizárná az előítéletességet. Az áldozatok körében éppúgy tetten érhető az énhibáztató gondolkodás, mint a veszélytávolító mechanizmus, bár ez a „nem áldozatokkal” összehasonlítva jóval alacsonyabb mértékű. A médiavalóság részévé váló prevenciók kampányoknak az áldozatok felelősségének előtérbe toléása helyett a társadalomban élénken jelen lévő erőszakmítoszok csökkentését kellene megcélozniuk.

1. Bevezetés

A nemi erőszak az 1960-as évektől kezdve került a tudományos érdeklődés középpontjába (McMahon 2011). A feminista és emberi jogi mozgalmak aktivitása a szexuális erőszak tágabb társadalmi kontextusára és szerepére irányította a figyelmet, ahelyett, hogy továbbra is az elkövetők individuális problémájaként kezelték volna a jelenséget. Ma a kortárs kutatások és elméletek már elsősorban nem az elkövető és az áldozat egyéni jellemzőivel (például pszichológiai problémáival) foglalkoznak. A személyközi kapcsolatok és az egyéni tulajdonságok mellett a mikro- és makroszociális tényezőket, a társadalmi kontextust is relevánsnak tekintik.

Közhely, hogy az általunk ismert valóság társadalmi termék, amelynek konstrukciója és közvetítése ma már jórészt a különböző médiumokban, illetve ezeken keresztül történik. Ismereteink így jobbára a médiavalóságot tükrözik, az eseményeknek többnyire a médiumok révén és az általuk kínált kontextusban adunk jelentést. A média a szexuális erőszakkal kapcsolatos elképzelések és hiedelmek formálásában is jelentős szerepet tölt be, mind közvetett módon – a nemi erőszak „valóságát” közvetítő hírek és fikciók révén –, mind közvetlenül, a társadalmi tudat befolyásolását direkt módon megcélzó kampányokon keresztül. 2014 novemberében a Baranya Megyei Rendőrkapitányság a nők

¹ Ezúton is köszönjük az ELTE MA Kriminológia programjában résztvevő hallgatók – Dési Ádám, Kárász Petra, Vízvári Fanni és Munkácsy Márton – kutatáshoz nyújtott segítségét.

elleni erőszak megelőzése jegyében társadalmi célú szpotokat jelentetett meg.² Az ennek kapcsán a médiában kibontakozó élénk társadalmi párbeszéd fényében indokoltnak láttuk feltérképezni a szexuális erőszak szociokulturális hátterét és a szexuális erőszakkal kapcsolatos sztereotipikus gondolkodás jelenlétét Magyarországon. Kérdőívünkkel a tájékozottságon túl a szexuális erőszak-mítoszok elfogadásának mértékét, az áldozatokkal és az elkövetőkkel kapcsolatos felelősségkereső, illetve felmentő attitűd jelenlétét, az áldozat környezetének felelősségére vonatkozó vélekedéseket, valamint a viktimizálódás volumenét is mérni kívántuk. E tanulmány a szexuális erőszakkal kapcsolatos sztereotipikus gondolkodás szakirodalmának áttekintése után az online kérdőív adatait elemzi.

2. A szexuális erőszakos bűncselekmények néhány jellemzője

A legtöbb szexuális erőszakot az *áldozat által ismert személy követi el*. Az amerikai nemzeti viktimizációs felmérés (1994–2010) adatai szerint a 2005 és 2010 között elkövetett szexuális erőszakos bűncselekmények áldozatainak 78 százaléka ismerte az elkövetőt. Az ilyen bűncselekmények 34 százalékát jelenlegi vagy korábbi intim partner, 6 százalékát családtag és 38 százalékát barát vagy ismerős követte el (Planty et al. 2013). Magyarországon egy 2004-ben publikált kutatási eredmény szerint az ismertté vált szexuális bűncselekmények kétharmadát olyan emberek követik el, akiket az áldozat személyesen ismer (Virág 2004). A 11 európai uniós országot a szexuális erőszakos ügyek attríciója³ szempontjából összehasonlító kutatás eredményei hasonló arányokról számolnak be: az áldozat számára ismeretlen elkövetők aránya 20–41 százalék között, a korábbi vagy jelenlegi partnerek által történő elkövetés aránya pedig 16–37 százalék között mozog (Kelly & Lovett 2009).

Az erőszakos szexuális cselekmények nagy részét *az áldozat otthonában vagy ahhoz közel eső helyen követik el*. A már idézett amerikai viktimizációs felmérés adatai szerint például 2005 és 2010 között a nemi erőszakok, illetve a szexuális bántalmazások 55 százaléka az áldozat otthonában vagy annak közelében, további 12 százalékuk az áldozat ismerősének vagy rokonának otthonában vagy annak közelében történt. Az esetek 12 százalékában munkavégzés közben, 7 százalékában az iskolában történt a szexuális erőszak. A fent hivatkozott európai uniós projekten belül hazánkban elvégzett, 100 nemi erőszak tárgyában indult eljárás ügyiratainak kvalitatív elemzését magában foglaló kutatás eredményei szerint az erőszak az esetek közel felében (47 %) otthon történt, 26 százalékában félig privát helyeken, és csak 24 százalékában közterületen (Spronz et al. 2009).

A szexuális erőszakos cselekmények túlnyomó többségét *fegyver vagy fizikai erőszak alkalmazása nélkül* követik el (Lonsway et al. 2009). Az Egyesült Államok 2009. évi viktimizációs statisztikai adatai alapján például a nemi erőszakos esetek mindössze 10 százalékában használtak fegyvert az elkövetők (ebből 80 százalékban kést, a többiben egyéb fegyvert), míg 85 százalékukban nem⁴ (Truman & Rand 2010). A 11 európai uniós országot összehasonlító kutatásban az ügyek kevesebb, mint 10 százalékában alkalmazott az elkövető valamilyen fegyvert, és az ügyek kevesebb mint felében (16–45 %) dokumentáltak az áldozatnál fizikai sérülést (Kelly & Lovett 2009).

3. A nemierőszak-mítoszok

A társadalomban – és így vélhetően az igazságszolgáltatási rendszerben dolgozók körében is – a nemi erőszakra élő sztereotíp kép több kritérium mentén is eltér a szexuális erőszak valóságos jellemzőitől. Ezek a mély társadalmi-kulturális gyökerekkel rendelkező sztereotípiák fokozzák a nemi erőszak traumáját, így az áldozatokban keltett büntudatot és szégyent, és ezzel szoros összefüggésben hozzájárulnak a feljelentések és az elítélések alacsony arányához. A szakirodalom a szexuális erőszakkal kapcsolatban élő hiedelmeket gyakran a nemierőszak-mítoszok fogalma alatt tárgyalja.

² A klipek Selfie 1, Selfie 2 és Selfie 3 címen jelentek meg online, 2014. november 21-én: http://index.hu/belfold/2014/11/21/itt_vannak_a_rendorseg_uj_buliellenes_spotjai/ (utolsó letöltés: 2016. III. 12.).

³ Az attríció az a folyamat, amelynek során a regisztrált szexuális erőszak-ügyek többsége még a bírósági szak elérése előtt kiesik a büntető igazságszolgáltatási rendszerből.

⁴ A maradék 5 százalékban nem ismert az adat.

A nemierőszak-mítoszok az 1970-es években kerültek a tudományos érdeklődés homlokterébe (Brownmiller 1975). Az egyik legkorábbi definíció Martha R. Burttól származik, aki a „nemi erőszakra, annak elkövetőire, illetve áldozataira vonatkozó előítéletes, sztereotipizált vagy téves hiedelmeket” értette a fogalmon (Burt 1980: 217). Kimberly A. Lonsway és Louise F. Fitzgerald (1994) definíciója szerint a nemierőszak-mítoszok „általában téves, mégis széles körben elfogadott és tartósan fennálló attitűdök és hiedelmek, amelyek a férfiak által a nők ellen elkövetett szexuális erőszak tagadását és igazolását szolgálják”. Az erőszakmítoszok a szexuális erőszak igazolása, jelentőségének lekicsinylése vagy megtörténtének tagadása révén fejtik ki az erőszakot támogató hatásukat. Jellemzően a cselekmény áldozatára és nem annak elkövetőjére irányulnak, implikálva azt a feltételezést, hogy a tett elsősorban az előbbi, és nem az utóbbi problémája.

A nőkre vonatkozó nemierőszak-mítoszokat Burt négy kategóriába sorolta (Burt 1991). Az elsőbe tartozók tagadják a nemi erőszak megtörténtét, és a hamis vád gyakoriságával érvelnek. A második kategóriába tartozó hiedelmek tagadják vagy lekicsinylik a szexuális erőszak káros, traumatizáló jellegét. A mítoszok harmadik típusát a szexuális aktus konszenzuális jellege melletti érvek alkotják; ilyen például az a hiedelem, amely szerint a nők titkos vágyai között szerepel, hogy szexuális erőszak áldozataivá váljanak. Végül a negyedik csoportba az áldozathibáztató attitűdöt megalapozó mítoszok tartoznak.

Az elkövetőkkel kapcsolatos mítoszok közül az első szerint az elkövetők „betegek”, mentális problémákkal küzdenek; „normális” férfiak sosem követnek el nemi erőszakot.⁵ A másik elterjedt mítosz azzal a hiedelemmel próbálja felmenteni az elkövetőket, hogy a férfiak kevésbé képesek uralni szexuális késztetéseiket, és ezt a nőknek is tudniuk kell. Bár A. Nicolas Groth és munkatársai már 1977-ben leírták, hogy a nemi erőszak esetében a szexualitás nem motiváció, csupán a düh és a hatalom kinyilvánításának módja (Groth et al. 1977), a mai napig széles körben tartja magát az a nézet, amely szerint az erőszaktevőket a szexuális frusztráció, illetve az uralhatatlan nemi vágy hajtja.⁶ Az utóbbi vélekedés az áldozathibáztató attitűd melegágya, hiszen levezethető belőle az erőszakot a nők „provokatív” viselkedésével igazoló vélekedés.

A sztereotípiák jelentős mértékben befolyásolják az áldozat felelősségének és az őt ért trauma mértékének megítélését. Az emberek például gyakran kisebb mértékű traumára következtetnek akkor, ha az áldozat szexuálisan tapasztalt (Ward 1995) vagy ha az elkövető ismerőse (Koss et al. 1988), intim partnere (Bridges 1991). A szexuálisan tapasztalt áldozatnak nagyobb felelősséget tulajdonítanak (L'Armand & Pepitone 1982), az erőszak következtében fizikailag vagy érzelmileg súlyosan sérült áldozatnak pedig kisebbet (Kanekar & Nazareth 1988). A házasságon belüli erőszakot sokan kevésbé súlyos és az áldozatra nézve kevesebb következménnyel járó cselekménynek tartják, mint az idegen által elkövetett szexuális erőszakot (Monson et al. 2000). Minél közelebbi kapcsolatban van egymással a két fél, annál inkább felmerül az áldozat felelőssége (Ben-David & Schneider 2005).

3.1. A nemierőszak-mítoszok társadalmi funkciói

A széles körben elterjedt mítoszok fennmaradást és mély kulturális beágyazottságát nemcsak nehezen cáfolható voltuk biztosítja, hanem társadalmi funkcióik is (Lonsway & Fitzgerald 1994, Burt 1980, Burt 1991). A mítoszok növelik a társadalom tagjainak biztonságérzetét azáltal, hogy tagadják a nemi erőszak megtörténtének tényét vagy gyakoriságát, lekicsinylik az ilyen cselekmények által okozott trauma mértékét, illetve a megtörtént esetekben a felelősséget az elkövetőről az áldozatra hárítják át. A sztereotípiákat elfogadónak nem kell szembesülnie az erőszak nagyságrendjével és súlyával, illetve azzal a ténnyel, hogy az bárkivel, bármikor, bárhol megtörténhet. A mítoszok azt a hamis látszatot keltik, hogy az erőszakos szexuális cselekmények mindenképp megelőzhetők, és hogy ennek felelőssége elsősorban a (potenciális) áldozatot terheli.

A sztereotípiák alapvetően jó, „igazságos világ feltevésén” (Lerner 1980) alapul. Ennek fenntartása érdekében az emberek hajlamosak másokat felelősnek tartani az őket ért bajért és kudarcért. A kognitív torzítás voltaképpen énvédő mechanizmus: azt az illúziót táplálja, hogy az egyén nem kerülhet bajba, hiszen mindenki azt kapja a sorstól,

5 Barbara E. Johnson és kollégái kutatásában például a résztvevők közel 90 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a nemi erőszakot elkövető férfiak betegek (Johnson et al. 1997).

6 Johnson és munkatársai vizsgálati személyeinek közel harmada vélte úgy, hogy a férfiakat olykor leküzdhetetlen nemi vágy keríti hatalmába (Johnson et al. 1997).

amit megérdemel. Az igazságos világba vetett hit és a nemi erőszak áldozatait gyakran sújtó áldozathibáztató attitűd közötti összefüggést sok kutatás támasztja alá (Sakalli-Ugurlu et al. 2007, Sleath & Bull 2012, Anderson et al. 2001), bár az empirikus eredmények ebben a vonatkozásban nem mutatnak teljes konzisztenciát (van der Bruggen & Grubb 2014). Az igazságos világ naiv illúziója mindazonáltal megmagyarázza, miért az áldozat hibája és felelőssége a bűncselekmény, illetve igazolja és felmenti a felelősség alól az elkövetőt (Lonsway & Fitzgerald 1994, Burt 1980, Brownmiller 1975).

3.2. A nemierőszak-mítoszokra és az áldozatokkal kapcsolatos percepciókra vonatkozó kutatási eredmények

A nemierőszak-mítoszok prevalenciájával kapcsolatos kutatások nagy részét az Egyesült Államokban és elsősorban diákok mintáin végezték, ezért az eredmények általánosíthatósága kérdéses. Az empirikus eredmények értékelése és összehasonlítása azért is nehéz, mert az egyes kutatások eltérő mérőeszközöket alkalmaznak, illetve különböző nemierőszak-mítoszokat vizsgálnak, amelyek elfogadottságának mértéke eltérő lehet. Annyi a kutatások fényében megállapítható, hogy a nemierőszak-mítoszok világszerte széles körű társadalmi elfogadottsággal rendelkeznek (Lonsway & Fitzgerald 1994, Süssenbach & Bohner 2011); igaz, ennek mértéke országonként, illetve a különböző társadalmi csoportokban eltérő lehet. Colleen A. Ward (1995) 15 országra kiterjedő attitűdvizsgálata szerint a mítoszoknak az ezeket legkevésbé elfogadó társadalmakban is van némi támogatottságuk (például az Egyesült Királyságban 18, Németországban 20,9 százalék). A legnagyobb mértékű elfogadottságot mutató országok (például Malajzia 51,6 százalékkal, India 40,6 százalék, Zimbabwe 39,8 százalék) jellemzően olyanok, amelyekben magas az analabéták aránya, illetve amelyekben a hatalmi viszonyok a nők számára kedvezőtlenül alakulnak, ami Ward szerint a nemierőszak-mítoszok társadalmi-kulturális meghatározottságára utal.

A mítoszok elfogadottsága mértékének tekintetében a társadalmi csoportokon belül, illetve demográfiai változók mentén is lehetnek különbségek. A kutatások nagy része a nemierőszak-mítoszok elfogadottságának mértékét (*rape myth acceptance*, a továbbiakban RMA) befolyásoló változókat, illetve az azzal összefüggő egyéb – jellemzően attitűdbeli – tényezőket kívánja azonosítani. Az egyik leggyakrabban tesztelt és viszonylag következetes kutatási eredményekkel alátámasztott változó a nem. A nemierőszak-mítoszok nagyobb arányban elfogadottak a férfiak, mint a nők körében (Lonsway & Fitzgerald 1994, Earnshaw et al. 2011, Suarez & Gadalla 2010). A nők súlyosabb cselekménynek ítélik a nemi erőszakot, mint a férfiak, illetve kevésbé hajlamosak bagatellizálni annak súlyát (Lonsway & Fitzgerald 1994, Burt 1980, Bridges 1991, Bell et al. 1994). A nők szignifikánsan együttérzőbbek az áldozatokkal szemben, mint a férfiak (Nagel et al. 2005), továbbá a férfiak hajlamosabbak az áldozatot okolni az erőszakért, mint a nők (Bell et al. 1994, Feild 1978).

Az egyéb demográfiai változók és a magas RMA közötti kapcsolat tekintetében a szakirodalom jóval nagyobb inkonzisztenciát mutat, mint a nem változója esetében. Barbara Nagel és munkatársai kutatási eredményei szerint például a nem változóján kívül az életkor, az iskolai végzettség és a jövedelem is összefüggést mutat az áldozatokra vonatkozó percepciókkal. Ugyanakkor ők maguk is megállapítják, hogy a szakirodalom ellentmondásos eredményeket tartalmaz ebben a vonatkozásban (Nagel et al. 2005). Nyúl Boglárka és Ferenczy Dávid hazai mintán offline és online adatgyűjtéssel végzett kutatásában a nemierőszak-mítoszok elfogadása terén a nemi különbségek mellett az áldozatok és a nem-áldozatok, valamint a fiatal felnőttek és az idősebbek között talált eltérést (Nyúl & Ferenczy 2015: 165). Van ugyan bizonyíték a nemierőszak-mítoszok elfogadásának mértéke és az olyan demográfiai változók közötti kapcsolatra, mint például az életkor, a szocioökonomiai státusz (Anderson et al. 1997) és a faji-etnikai származás (Johnson et al. 1997), de mivel a legtöbb kutatás diákok mintáin történt, ezek az összefüggések vitathatók.

Érdekes – és mind a prevenció, mind az áldozatok kezelése szempontjából fontos – kutatási eredmények azok, amelyek szerint a nemierőszak-mítoszok az áldozatok körében is tartják magukat, illetve befolyást gyakorolnak a trauma értékelésére, címkézésére és feldolgozására. A magas RMA-pontszámmal rendelkező áldozatok kevésbé ismerik fel, hogy ami velük történt, az valóban szexuális erőszak (Peterson & Muehlenhard 2004), és sokkal kisebb valószínűséggel tesznek feljelentést, mint a nemierőszak-mítoszokat el nem fogadó társaik (Heath et al. 2013). A mítoszok elfogadása növeli az önhibáztatás és az újraviktimizálódás kockázatát is (Miller et al. 2007). A velük történt erőszakot a nemierőszak-mítoszok tükrében értékelő nők körében gyakoribb az önvád és a bűntudat érzése (Peterson & Muehlenhard 2004).

A nemierőszak-mítoszok általában együtt járnak, sémákká kapcsolódnak össze. Ilyen sémák például az úgynevezett „valódi nemi erőszak” és ehhez kapcsolódóan a „valódi áldozat” mítoszai, amelyek magukba sűrítik a nemi erőszakkal kapcsolatos hiedelmek jelentős részét. A nemierőszak-cselekmények nagy része nem meríti ki a „valódi nemi erőszak” kritériumait, ahogy a legtöbb áldozat sem felel meg a „valódi áldozat” prototípusának. Ha a cselekmény körülményei vagy az áldozat jellemzői nem illenek bele a sémába, akkor kisebb valószínűséggel ismerik fel, hogy valóban nemi erőszak történt, illetve nagyobb valószínűséggel hibáztatják az áldozatot és csökkentik az elkövető felelősségét. Ebben rejlik e sztereotípiák roppant káros hatása; ez az egyik fő oka a magas látenciának és a magas attríciós aránynak is.

A „valódi nemi erőszak” (Estrich 1987) „erőszakos behatolás, amelyet idegen követ el egy váratlan támadás során, egy elhagyatott nyilvános helyen” (Du Mont et al. 2003: 469). A „valódi áldozat” jellemzően erkölcsileg feddhetetlen, fehér nő, aki az ellenállás során fizikai sérülést szenved el. A sztereotíp kép része tehát a közterületen vagy legalábbis az áldozat otthonától távol történő elkövetés, a fizikai erőszak – esetleg fegyver – alkalmazása és az áldozat aktív fizikai ellenállása. Ebből következik a mítosz további eleme, amely szerint a valódi áldozat megsérül a támadásban (Du Mont et al. 2003). Fontosak továbbá az áldozat jellemzői. A valódi áldozati státusz az áldozatnak a sztereotípiához társuló morális mércét sértő viselkedése, életvitele vagy megjelenése (Du Mont et al. 2003, Williams 1984) vagy akár csak a származása (Razack 1994) okán is megkérdőjelezhető. A „tapasztalt” vagy „nem megfelelően viselkedő” nők (például a leszbikusok, a szexmunkások, a pszichiátriai zavarral küzdők, az éjszakai szórakozóhelyeket látogatók és az alkoholt fogyasztók) nem férnek bele a valódi áldozatról kialakult képbe (Du Mont et al. 2003, Stewart et al. 1996, Martin & Powell 1995). A valódi áldozat nem öltözik és viselkedik kihívóan, például nem kezdeményez intim kapcsolatot, vagy nem fogadja el egy férfi meghívását az otthonába (Lonsway & Fitzgerald 1994). Az áldozatok „tipikus viselkedésére” és egyéb jellemzőire vonatkozó további sztereotípiák szerint a valódi áldozat zaklatott, azonnal feljelentést tesz, korábban sosem tett feljelentést szexuális erőszak miatt, állítását rengeteg bizonyíték támasztja alá, együttműködik a büntetőeljárásban a hivatalos szervekkel, nem változtat a vallomásán, tökéletesen biztos a szexuális erőszakos cselekmény részleteiben, nem vonja vissza a feljelentést, és vallomása egyáltalán nem tartalmaz bizonyíthatóan valótlanságokat, állítást (Lonsway et al. 2009).

Az erőszakos szexuális bűncselekmények többsége nem felel meg a „valódi nemi erőszak” mítoszának (Kelly et al. 2005). Mindazonáltal minél kevésbé felel meg egy erőszakos szexuális bűncselekmény a valódi nemi erőszak prototípusának, annál kevesebb együttérzést kap az áldozat, annál nagyobb valószínűséggel, illetve mértékben okolják az erőszakért, és annál több együttérzésben és a felelősség alóli felmentésben részesül az elkövető (Frese et al. 2004). E felismerésnek különösen a feljelentések, illetve a büntetőeljárások kapcsán van jelentősége.

Fontos megemlíteni, hogy a nemierőszak-mítoszoknak a rendőrök döntéseire gyakorolt hatásaival kapcsolatos szakirodalom nem mutat tökéletes konzisztenciát. Vannak ugyanis olyan kutatások, amelyek eredményei nem támasztják alá a „valódi nemi erőszak” és különösen a „valódi áldozat” mítoszainak érvényesülését a rendőri munkában (Du Mont et al. 2003). Úgy tűnik azonban, hogy a nemi erőszak áldozatainak a rendőrséggel kapcsolatos tapasztalatairól beszámoló empirikus eredmények között a kedvezőtlen tapasztalatok vannak túlsúlyban; sokan újra viktimizálódnak az eljárás során, ami megnehezíti a trauma feldolgozását, és csökkenti a hasonló ügyben tett későbbi feljelentés valószínűségét (Campbell 2005).

4. Nemierőszak-mítoszok a magyar társadalomban: online vizsgálat

A kutatás céljára általunk kidolgozott kérdőívet az Országos Kriminológiai Intézet, valamint az ESZTER Alapítvány honlapján tettük közzé, és a Facebook közösségi oldalt használtuk a terjesztésére. A Facebook választását az indokolta, hogy a felmérések szerint Magyarországon a lakosság hozzávetőlegesen háromnegyede internethasználó, és több, mint a fele rendelkezik ezen a közösségi portálon profillal (51,8 százalékos penetrációs arány a 2015. november 15-ei állapot szerint).⁷ Fizetett hirdetéssel gondoskodtunk arról, hogy a közzététel időszakában (2015. március 15–április 30.) a célcsoport (a magyarul beszélő, 18 évesnél idősebb korosztály) minden tagjához legalább egy alkalommal eljuthasson a kérdőív. A kérdőívet összesen 6 679 személy töltötte ki. A mintaválasztás módja miatt a kutatás nem tekinthető

⁷ Lásd: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe> (utolsó letöltés: 2015. XII. 15.).

reprezentatívnek sem a hazai felnőtt lakosságra, sem pedig a felnőtt internetezőkre. A kitöltő sokaság összetételére a kérdőív kitöltésére meghívás módja – a téma megjelölése, felvezetése, a fizetett hirdetések felhasználók általi esetleges letiltása – is nyilvánvalóan hatással volt. Az önkiválasztás torzítására mutat a mintába került áldozatok, a nők, a közép- és felsőfokú iskolát végzettek és a téma iránt egyébként fokozott érzékenységet mutatók magas aránya. A kérdőív terjesztésének (a kérdőív kitöltése preferenciaalapú és önkéntes volt) és a minta kiválasztásának módszere olyan mértékű torzításokat okozott, hogy azt fölösleges és hiábavaló lett volna súlyozással korrigálni. A kutatás eredményei így legfeljebb indikatívnak tekinthetők, azonban jól jelzik a szélesebb társadalomban gyökerező, a szexuális erőszakkal kapcsolatos tévhitek, hiedelmek és mítoszok előfordulási arányát.

Az adatok statisztikai elemzését az SPSS program segítségével végeztük.

4.1. A kutatás módszertani korlátai

A kérdőívet nagyszámú válaszadó töltötte ki, azonban ismételten hangsúlyozzuk, hogy a közel hétezer fős minta nem reprezentatív; egyes torzítások markánsan kihathattak az eredményekre, és azok elsősorban a Facebook közösségi portált használók vonatkozásában értelmezhetők.

A kérdőívet kitöltők között felülreprezentáltak voltak a bűncselekmények áldozatai. A válaszolók 44 százaléka mondta, hogy már valamilyen, 22 százalék, hogy erőszakos bűncselekmény, és 15 százalék, hogy kifejezetten szexuális erőszak áldozata volt. A válaszadók 42 százaléka mondta azt, hogy valaki a környezetében volt már erőszakos szexuális bűncselekmény áldozata. A bűncselekmény áldozatává válás arányai a teljes populáció körében jóval alacsonyabbak, mint a vizsgálati mintánkban. Az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészégi Bűnügyi Statisztika adatai szerint évente csupán 30 000 természetes személyt ér viktimizációs ártalom, ami a lakosság 3 százalékos érintettségét jelenti (Irk 2004). Az Országos Kriminológiai Intézet 2003. évi, egész országra kiterjedő viktimizációs felmérése szerint a valaha bűncselekmény sértettjévé váltak 10,5 százaléka válaszolta azt, hogy erőszakos bűncselekményt szenvedett el (Nagy 2004). Az International Crime Victimization Survey 2003–2004-es adatfelvétele szerint a felmérésben részt vevő országok lakosságának átlagosan 15 százaléka válik valamilyen bűncselekmény áldozatává. Az országok közötti mezőnyben Magyarország 10 százalékos sértetté válási mutatóival az alsó rétegben helyezkedik el (van Dijk et al. 2007). Igaz, hogy azoknak a bűncselekményeknek a mérése, amelyekben az elkövető és az áldozat között szoros – családi, baráti, ismerősi – kötelék van, és amelyek jelentős mértékben traumatizálják az áldozatot, különösen nehéz (Virág 2004). Mivel ez kiváltképpen jellemző az erőszakos szexuális bűncselekmények vonatkozásában, a viktimizáció valós arányának megállapítása ebben a körben nem egyértelmű. A szexuális erőszak elszívésének bevallása minden országban alacsony: átlagosan 0,6 százalékot mutat (van Dijk et al. 2007).

A minta további jellegzetes reprezentációs jellemzőit és torzításait a demográfiai adatok között mutatjuk be.

A fogalmi inkonzisztencia hatásának lehetőségével is számolnunk kell: a kitöltők esetleg más-más magatartásokat érthettek erőszakos, illetve szexuális erőszakos bűncselekményen. Erre utal a bizonytalanok (a „nem tudom, hogy bűncselekmény volt-e” válaszok jelölői) nem elhanyagolható aránya, nemcsak a bűncselekmény (10 %), hanem speciálisan az erőszakos (7 %) és a szexuális erőszakos bűncselekmény (8 %) megítélésében is.

4.2. Demográfiai adatok

A válaszolók demográfiai jellemzői a téma iránti érzékenység mentén alakultak. A nők, a városi lakosság és az iskolázottabb réteg érzékenyebb a téma iránt, ezért nem meglepő, hogy a válaszadók körében is felülreprezentált lett ez a réteg. Erősíthette érzékenységüket, hogy a szexuális visszaélésekkel, illetve a nemi élet szabadságával kapcsolatos egyes kérdések 2014 második felében a magyar média érdeklődésének homlokterébe kerültek.⁸ Jelezzük, hogy egyes

⁸ Lásd például a gólyatábori erőszakra szóló híreket: <http://index.hu/belfold/2014/09/05/elte/>; a prominens személyiségek szexuális visszaéléseinek kipattanását: <http://www.mtv.hu/hu/etikai-bizottsag>; valamint a rendőrség prevenciók kampányait: http://index.hu/belfold/2014/11/21/itt_vannak_a_rendorseg_uj_buliellenes_spotjai/ (utolsó letöltés: 2015. VII. 15.).

torzítások összefügghetnek. Ilyen például a nők és a korábbi áldozatok átlagot meghaladó részesedése a mintában. A szexuális erőszak áldozatai köztudottan elsősorban nők.⁹ A nők és az áldozatok reprezentációja ezért együttjár, továbbá mind a két körben feltételezhető a téma iránti nagyobb érzékenység.

A kitöltők 78 százaléka nő, és a többség (59 %) a 25–44 éves korosztályhoz tartozik (a 18–24 éves korosztály aránya 24 százalék, a 45 feletti korosztályé pedig 17 százalék volt); 91 százalékuk a fővárosban, megyeszékhelyen vagy egyéb városban lakik. A válaszadók 85 százaléka felsőfokú végzettséggel, de legalább érettségivel rendelkezik (8 osztályt vagy ennél kevesebbet 1,5 százalék, szakmunkásképzőt, ipari szakközépiskolát 5 százalék végzett, posztgraduális képzésben a minta 8 százaléka vett részt).

A válaszadók 65 százaléka rendelkezik állandó munkahellyel (8,5 százalék alkalmi munkákat vállal, 4 százalék háztartásbeli, 4 százalék munkanélküli, és 19 százalék egyéb okból nem dolgozik). A szexuális másság is felülreprezentált: 6 százalék mondta magát biszexuális és 3 százalék homoszexuális irányultságúnak. A kitöltők főként a fiatal, a fiatal felnőtt, illetve a középkorú korosztályból kerültek ki. Ennek megfelelően 29,5 százalékuk él házasságban, 20 százalékuk élettársi kapcsolatban, 15 százalékuknak van párkapcsolata, de nem élnek együtt, 28 százalékuk hajadon/nőtlen (emellett 6 százalékuk elvált és 1 százalékuk özvegy); 62 százalékuknak van gyermeke; a fiú- és leánygyermekkel rendelkezők aránya a mintában megközelítőleg azonos.

4.3. A tájékozottság foka

A válaszolókat a szexuális erőszak elterjedtségéről, a feljelentési gyakoriságról, a feljelentések elmaradásának okairól, az elkövetővel és az áldozattal kapcsolatos sztereotípiákról és a házasságon belüli szexuális erőszak büntetendőségéről is megkérdeztük. Ezekből a változókból tevődik össze az úgynevezett objektív vagy lexikális tájékozottság továbbiakban hivatkozott mutatója.

A kitöltők nagy része meglehetősen tájékozott az ismertté vált szexuális erőszakcselekmények számát illetően: 55 százalékuk jelölte meg a helyes választ, amely szerint évente csupán 100–1000 eset válik ismertté (28 százalékuk szerint 1000–10 000, 4 százalékuk szerint pedig 10 000-nél több esetet jelentenek fel, míg a „nem tudom” választ megjelölők aránya 12 százalék). Ugyanakkor míg az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika szerint a regisztrált szexuális erőszak nagyságrendje csökkenő tendenciát mutat, ez csak a válaszolók 4,5 százaléka szerint van így, és 57 százalékuk szerint a tendencia emelkedik (28,5 százalékuk szerint változatlan, 10 százalékuk pedig bizonytalan ennek megítélésében). A legtöbben helyes választ adtak a feljelentési hajlandóságot firtató kérdésre: 66 százalékuk szerint az elkövetett szexuális erőszakos esetek legfeljebb mintegy 5 százalékában, további 29 százalékuk szerint az eseteknek csak negyedében tesznek feljelentést a sértettek (az esetek felében vagy ennél nagyobb hányadában csak a válaszolók 5 százaléka szerint történik feljelentés).

A feljelentés elmaradására vonatkozó kérdésre adott válaszok megoszlása az alábbi (a kérdésre több válasz volt adható): az áldozat

- fél a megbélyegzéstől: 75,5 százalék;
- fél attól, hogy azt mondják, ő provokálta ki, vagy egyébként hibás volt a helyzet előidézésében: 73 százalék;
- a szégyen vagy a büntudat miatt nem tesz feljelentést: 74 százalék;
- fél az elkövető bosszújától: 69,5 százalék;
- nem hisz a büntetőeljárás sikerében: 65 százalék;
- azért nem fordul a hatósághoz, mert úgy gondolja, a büntetőeljárás során további sérelmek érhetik a hatóság részéről: 58 százalék.

A legtöbb válaszadó helyesen jelölte meg a szexuális erőszakkal leginkább érintett korosztályt: 19 százalékuk szerint a sértettek jellemzően 12–18 évesek, 3 százalékuk szerint 12 év alattiak (21 százalékuk szerint 18–30 évesek, 0,5 százalékuk szerint 30 évesnél idősebbek); 56 százalékuk szerint a szexuális erőszak szempontjából „nincs jelentősége az

⁹ Míg az összes ismertté vált sértettnek csak egyharmada nő, addig az ismertté vált erőszakos szexuális bűncselekményeknek mintegy 85 százaléka (Virág 2004).

életkornak” – habár a kérdőívben az nem derül ki, vajon ezt a válaszolók arra értették-e, hogy minden korosztály egyöntetűen érintett, vagy arra, hogy mindegy, mely korosztályból kerül ki a sértett, mert az erőszak büntetendő.

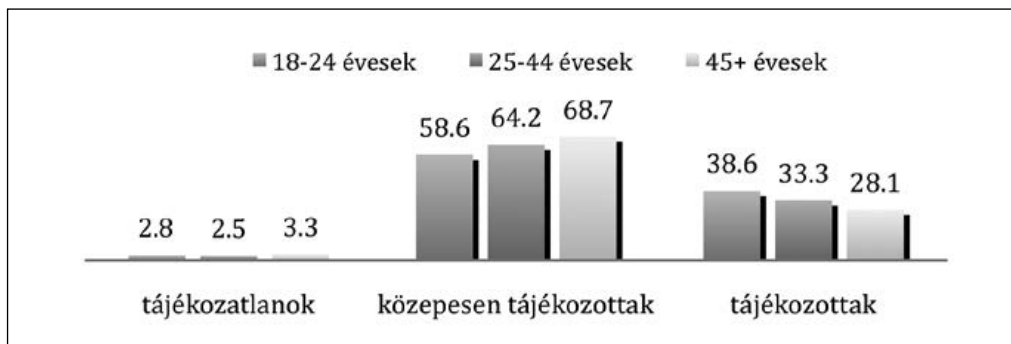
A válaszolók ugyancsak helyesen ítélték meg a sértett és az elkövető közötti kapcsolatot: 76 százalékuk szerint az elkövető és a sértett ismeri egymást (12 százalékuk szerint idegenek, 12 százalékuk pedig bizonytalan volt). Ezzel összhangban 71 százalékuk szerint az elkövetés helyszíne az áldozat otthona, 43 százalékuk szerint utca, közterület, 37 százalékuk szerint egyéb lakás. Figyelemre méltó, hogy csak a válaszolók negyede (24 %) jelölte meg a szórakozóhelyet mint az elkövetés jellemző helyszínét. Ezek szerint a válaszolók körében kevésbé él az a hiedelem, amely szerint a szexuális erőszakot ismeretlenek követik el, illetve hogy az erőszak szempontjából a szórakozóhely magas kockázatú helyszín.

Ugyanakkor azt, hogy a szexuális erőszak a házassági köteléken belül is büntetendő cselekmény, csak a válaszolók 61 százaléka tudta biztosan; 23 százalékuk szerint egyértelműen nem az, és további 17 százalékuk bizonytalan volt a kérdés megítélésében.

Szignifikáns különbségeket a különböző tájékozottsági fokú csoportok között az életkori csoport, valamint az iskolai végzettség tekintetében találtunk. A közepesen tájékozottak csoportjában a 45 éves és az ennél idősebb korosztály, míg a tájékozottak csoportjában a 18–24 éves korosztály dominál (lásd az 1. ábrát).

1. ábra

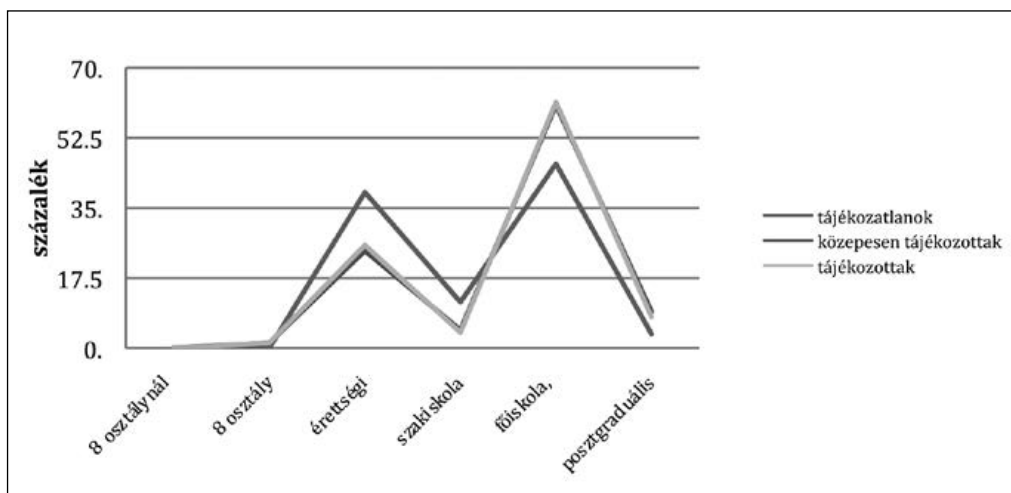
A tájékozottság foka életkori csoportok szerinti megoszlásban (százalék)

* $p < .001$

2. ábra

A tájékozottság foka iskolai végzettség szerinti megoszlásban (százalék)

* $p < .001$

Az iskolai végzettség szerint két nagy csoportot lehet elkülöníteni: a valamennyire (közepesen vagy jelentősen) tájékozottak és a tájékozatlanok csoportját (lásd a 2. ábrát). Látható, hogy a főiskolát, egyetemet, illetve a posztgraduális képzettséget szerzők között a tájékozottak, míg az alacsonyabb fokú iskolai végzettségűek között a tájékozatlanok vannak túlsúlyban. A(z objektív) tájékozottság foka nem mutat összefüggést a nemekkel, a településnagysággal, a szexuális irányultsággal, valamint azzal, hogy van-e gyermeke a válaszolónak.

4.4. A szexuális erőszak társadalmi elfogadottsága és az elkövető morális felmentése

A kérdőív adatai azt mutatják, hogy a szexuális erőszak társadalmi elfogadottságának (RMA) nagy a tere a válaszolók között.

A legtöbb szavazatot az uralkodási vágyból történő elkövetés (86 %), valamint a visszaesőként történő elkövetés (73 %) kapta. A válaszolók harmada hiszi, hogy az elkövető

- azért valósítja meg tettét, mert elmebeteg vagy kóros személyiségű (35,5 %);
- szexuálisan túlfűtött ember, aki késztetéseit nem képes uralni (37 %);
- súlyosan bántalmazza az áldozatot (35,5 %);
- alkohol vagy kábítószer hatása alatt áll (27 %).

Az éjjel támadás csak kevés válaszoló szerint igaz (10 %), és a válaszolók 2 százaléka gondolja, hogy a felsoroltak közül egyik sem az elkövető tipikus jellemzője.

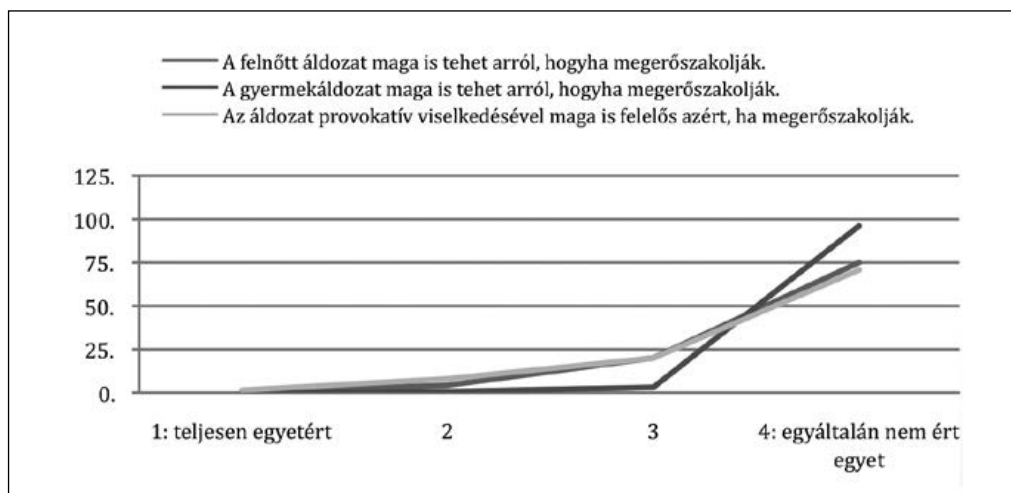
Biztató tény az is, hogy amikor kifejezetten az elkövető felelősségét csökkentő, általunk felsorolt tulajdonságokat kellett értékelni, a válaszolók sem az alkohol vagy a drog hatását, sem a szexuális túlfűtöttséget, sem pedig azt nem tekintették az elkövetőt morálisan felmentő körülménynek, ha az elkövető az áldozat viselkedését, öltözködését vagy alkoholos befolyásoltságát provokációként értékelte.

A sértettől a legtöbben azt gondolják, hogy fizikai ereje kisebb, mint az elkövetőé (73 %), de az a hiedelem is markánsan tartja magát, hogy a szexuális erőszak elszenvedése idején jellemzően alkohol vagy drog hatása alatt áll (42 %). A válaszolók ötöde (20 %) szerint lelki problémákkal küszködik, 16 százalék szerint csinos, vonzó, és 12,5 százalékuk szerint azért lesz sértett, mert viselkedésével vagy öltözködésével provokál. Szomorú tény, hogy csak a válaszolók ötöde (21 %) gondolja úgy: a szexuális erőszak sértettje egyik felsorolt tulajdonsággal sem rendelkezik tipikusan.

4.5. Az áldozathibáztató attitűd jelenléte

3. ábra

Egyetért-e azzal a megállapítással, amely szerint... (százalék)

A válaszolók egyöntetűen elítélően vélekednek arról, ha gyermekáldozatot erőszakolnak meg. A felnőtt áldozatok hibáztatása azonban már visszatükröződik a válaszadók bizonytalanságában: itt a válaszolók 5 százaléka teljesen egyetértett (1. pont) vagy inkább egyetértett (2. pont) azzal a megállapítással, hogy a felnőtt áldozat néha maga is tehet róla, ha megerőszakolják, míg 20 százalékuk inkább nem értett egyet (a skála 3. pontja). Azt, hogy az áldozat provokáló viselkedése, öltözködése „közrehat” a bűncselekmény megvalósulásában, és felmenti az elkövetőt tettének súlya alól, a válaszolók közel háromnegyede (71 %) egyértelműen elvetette, 20 százalékuk inkább nem értett egyet ezzel, míg 9 százalékuk teljesen vagy inkább egyetértett az áldozat ilyen felelősségével (lásd a 3. ábrát).

Megnyugtató, hogy a válaszolók 43,5 százaléka szerint az áldozat sem viselkedésével, sem öltözködésével nem adhat indokot a cselekmény elkövetésére, ám 41 százalékuk még így is azt gondolja, hogy a csábító viselkedés, 35 százalékuk, hogy a kihívó öltözködés, 29 százalékuk, hogy a flörtölés, és 25 százalékuk, hogy az áldozat ittas, bódult állapota közrehat az erőszak megvalósításában, azaz provokálhatja az elkövetőt.

4.6. Az objektív tájékozottság foka és a szexuális erőszak megítélése

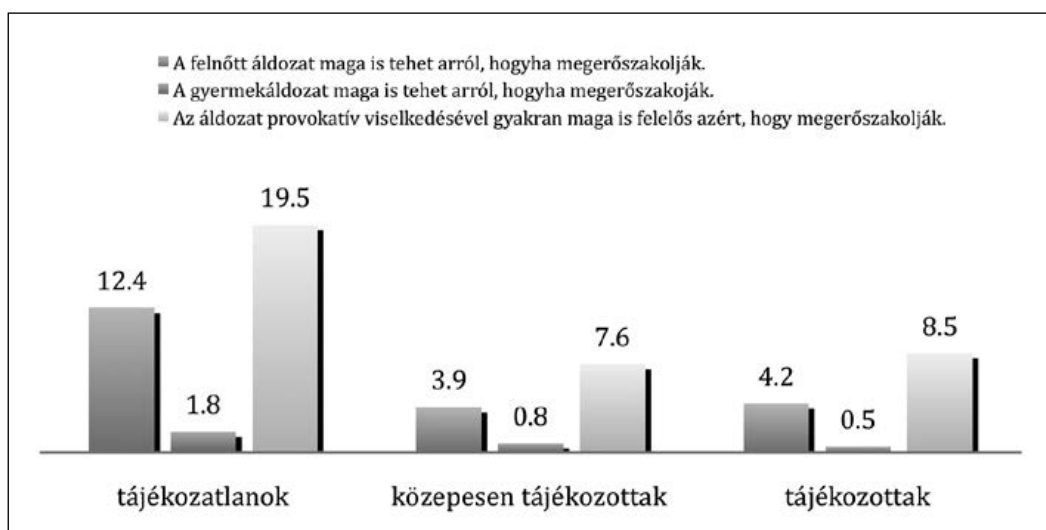
Feltételeztük, hogy a szexuális erőszak megítélését, ezen belül az áldozathibáztató attitűd mértékét befolyásolja a releváns kérdésekkel kapcsolatos helyes információ, az objektív vagy lexikális tájékozottság foka. A hipotézis ellenőrzése érdekében a válaszolókat az objektív tájékozottság szerint három csoportba soroltuk. Eszerint léteznek:

1. tájékozottak (34 %),
2. kevésbé vagy közepesen tájékozottak (64 %) és
3. tájékozatlanok (3 %).

Az egyszempontos varianciaanalízis eredménye szerint leginkább a felnőtt áldozatok magatartásának megítélésében tapasztalható markáns különbség a tájékozottság foka alapján: a tájékozatlanok csoportjában mintegy háromszor annyian (12 %) gondolják azt, hogy a felnőtt áldozat hibáztatható azért, ami történt vele, mint a tájékozott és a közepesen tájékozott csoportban. A provokatív viselkedés esetében az eltérés nem ennyire feltűnő, de itt is több, mint kétszeres a két tájékozott (8–9 %) és a tájékozatlan (20 % alatt) csoport között (lásd a 4. ábrát). Bár a gyermekáldozatok hibáztatása valóban elenyésző, a különbség a csoportok között itt is megfigyelhető, különösen a tájékozatlan (2 % alatti a gyereket hibáztatók aránya) és a két tájékozottabb csoport (1 % alatti a gyereket hibáztatók aránya) viszonylatában.

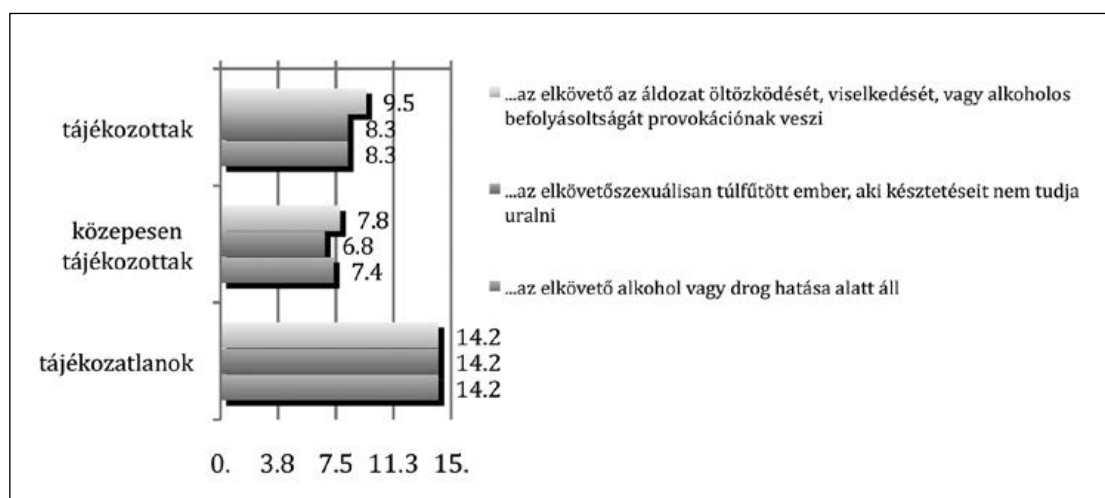
4. ábra

Egyetért-e azzal a megállapítással, amely szerint... (százalék)

Az elkövető felelősségét csökkentő faktorok vizsgálatánál hasonlóan jelentéktelen és nem szignifikáns eltérések tapasztalhatók a csoportok között, ám megállapítható, hogy a két viszonylag tájékozott csoport mintázatához képest a tájékozatlanok mindenféle felelősségmentesítő körülménnyel inkább egyetértenek (lásd az 5. ábrát). Figyelemre méltó, hogy az áldozat „provokatív” magatartása, megjelenése, alkoholos befolyásoltsága a tájékozottak és a közepesen tájékozottak csoportjában az elkövetőt leginkább felmentő körülménynek számít.

5. ábra
Egyetért azzal, a megállapítással,
mely szerint az elkövető felelősségét csökkenti, ha... (százalék)

Az adatok szerint a szexuális erőszak elszენvedésétől függetlenül alakulnak a tájékozottsági mutatók: megközelítőleg ugyanannyi volt a tájékozatlanok, a közepesen és a jól informáltak aránya azok között, akik már voltak, illetve akik nem voltak szexuális bűncselekmény áldozatai. Feltételeztük, hogy a szexuális erőszaktól otthon avagy családi körben nagyobb mértékben tartó válaszolók azok közül kerülnek ki, akik már elszენvedtek szexuális erőszakot. Hipotézisünk nem nyert igazolást: az áldozattá válás nem befolyásolja a tájékozottság mértékét. Aki volt már szexuális erőszak áldozata, az sem attól tart, hogy családon belül vagy párkapcsolatban éri szexuális erőszak.

4.7. A szubjektív (érzelmi-empatikus) tájékozottság foka a szexuális erőszak áldozatává válás tükrében

A korábbi áldozatok és az erőszakot korábban el nem szenvedők véleményei közötti különbségeket nemcsak a „lexikális” tudás függvényében vizsgáltuk, hanem olyan „érzelmi-empatikus” kérdések alapján is, mint amilyen a feljelentés elmaradásának miertje vagy az erőszak elkövetőjének és áldozatának jellemző tulajdonságai.

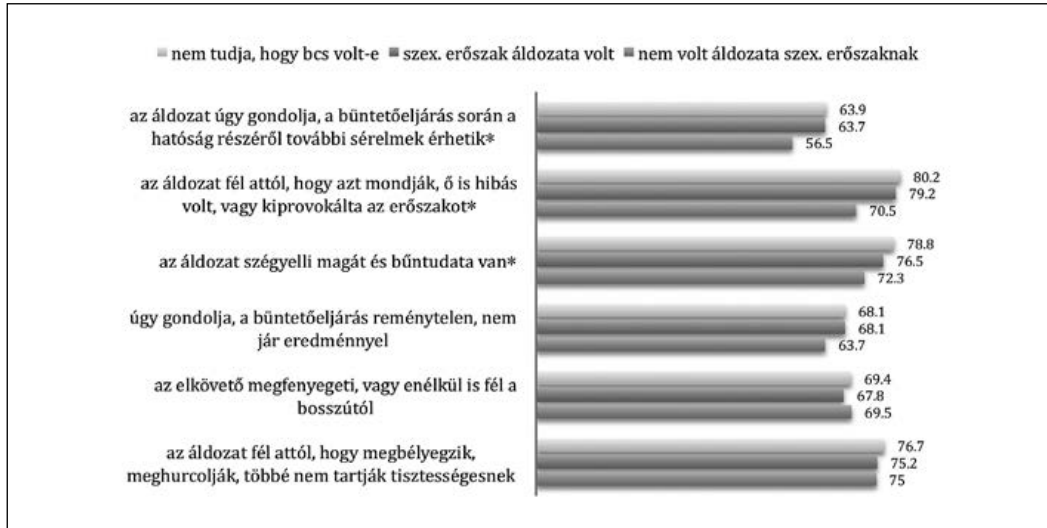
A feljelentés elmaradásának okaira adott válaszok között három esetben találtunk szignifikáns eltérést az áldozatok és a nem-áldozatok vélekedése között: az áldozatok körében szignifikánsan gyakoribb ($p < .001$) volt az a vélekedés, miszerint az áldozat azért nem tesz feljelentést, mert

1. szégyelli magát és büntudata van, vagy
2. fél attól, hogy azt mondják, ő is tehet róla, kiprovokálta, vagy mert
3. úgy gondolja, a büntetőeljárás során a hatóság részéről további sérelmek érhetik (lásd a 6. ábrát).

Akik nem voltak szexuális bűncselekmény áldozatai, szinte minden választ kisebb gyakorisággal jelöltek meg, mint az áldozatok. Ugyanakkor minden válaszlehetőségnél a bizonytalanok (a „nem tudom” válaszok) aránya volt a legnagyobb.

6. ábra

Mit gondol, mi az oka annak, hogy az erőszakos szexuális bűncselekmények egy részéről nem szerez tudomást a hatóság? (százalék)

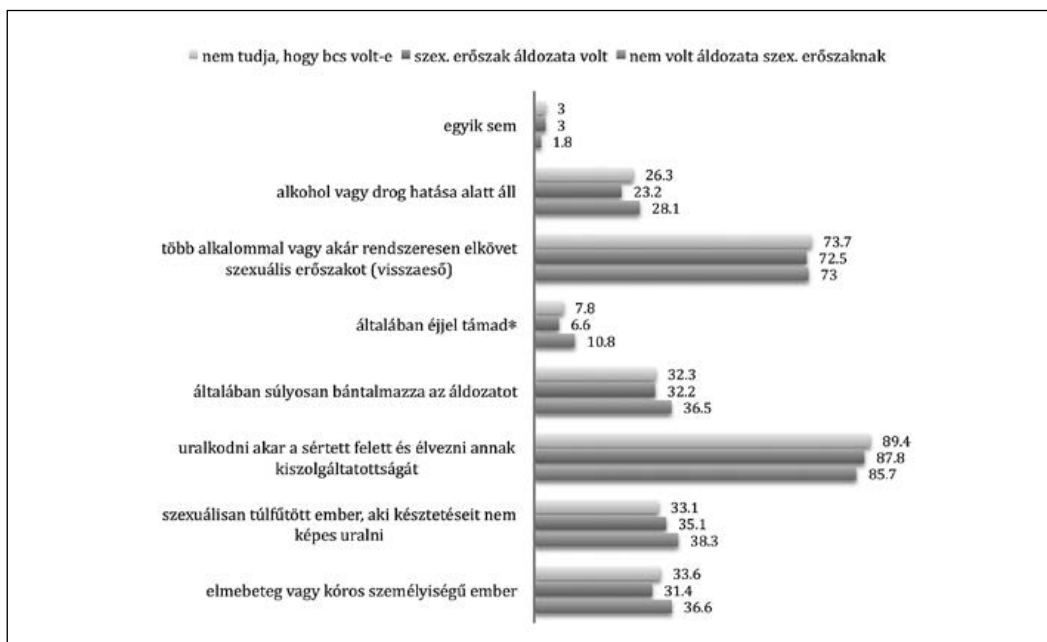

* $p < .001$

A szexuális erőszak elkövetőjének tulajdonságai között csak az „általában éjjel támad” opciónál sikerült statisztikailag szignifikáns eltérést felfedezni: ezt az opciót az áldozatok kevesebbszer jelölték be (lásd a 7. ábrát). Figyelemre méltó, hogy az olyan, téves és indirekt módon az elkövetőt felelősség alól mentesítő sztereotipikus tulajdonságok együttesét is, mint amilyen az, hogy az elkövető elmebeteg vagy kóros személyiségű, szexuálisan túlfűtött és késztetéseit nem képes uralni, általában éjjel támad, valamint alkohol vagy drog hatása alatt áll, elsősorban a nem áldozatok jelölték meg. Az áldozatok az elkövető egyetlen jellemzőjét jelölték meg valamivel többször, mégpedig azt, hogy az elkövető uralkodási vágytól fűtve hajtja végre az erőszakot.

7. ábra

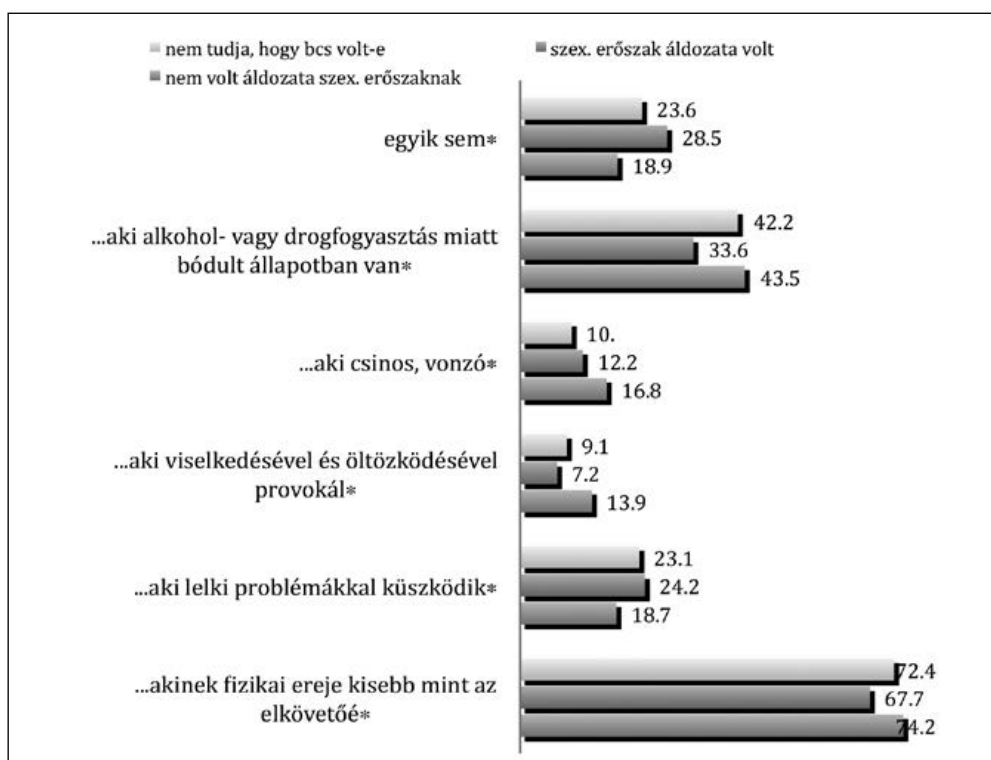
A szexuális erőszak elkövetője tipikusan... (százalék)

A sértett jellemzőinek megítélése erősen függ attól, hogy a válaszoló esett-e már áldozatul ilyen bűncselekménynek. Akik ugyanis voltak már áldozatok, majdnem minden tipikus tulajdonságot kisebb arányban jelöltek meg, tehát kevésbé értettek egyet azzal, hogy az áldozat viselkedésével vagy öltözködésével provokál, hogy azért szenvedte el az erőszakot, mert csinos és vonzó, vagy hogy az elkövetéskor alkohol- vagy drog hatása alatt állt. Kivételt képez az a válaszlehetőség, amely szerint az áldozat lelki problémákkal küszködik (itt a kérdésből nem állapítható meg egyértelműen, hogy a válaszadó a cselekmény előtti vagy utána bekövetkezett lelki instabilitására gondolt-e), valamint az „egyik sem” válasz (lásd a 8. ábrát).

8. ábra

A szexuális erőszak sértettje tipikusan olyan ember... (százalék)

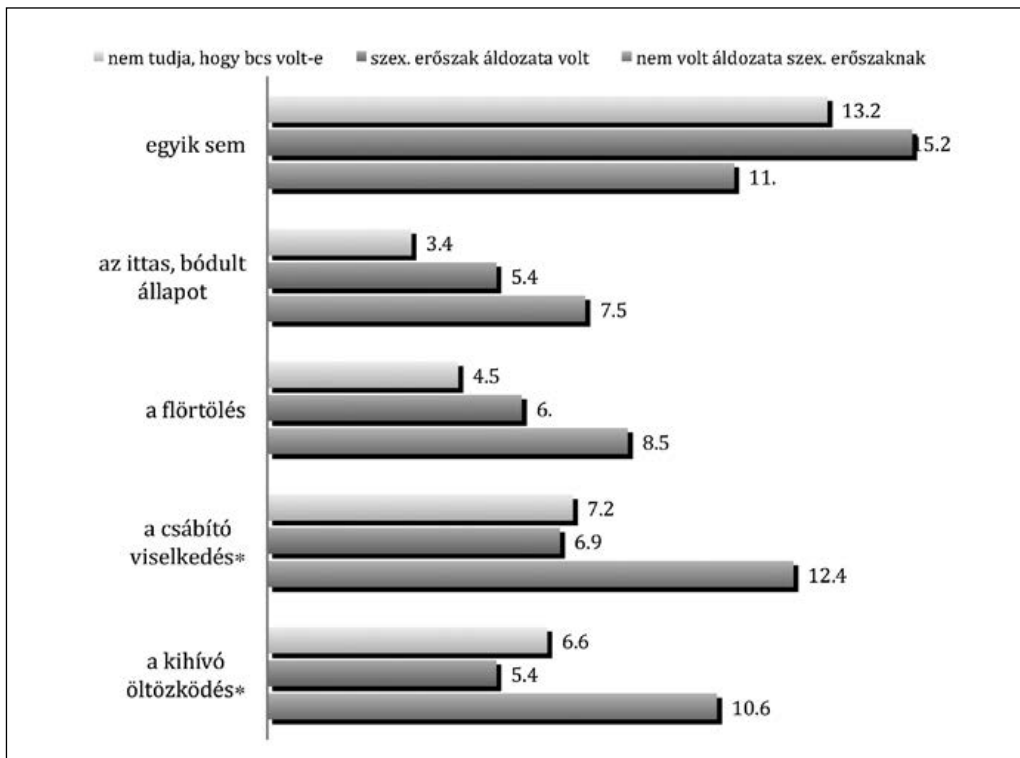

* $p < .001$

A provokatív magatartásokat firtató kérdésnél a különbségek még markánsabbak: az áldozatok mindegyik opcióval kevésbé értettek egyet, mint a nem áldozatok. A legszembetűnőbb – egyben szignifikáns – eltérés a kihívó öltözködés és a csábító viselkedés esetében tapasztalható: ezekkel az opciókkal mintegy feleannyira értettek egyet azok, akik szexuális bűncselekmény áldozatai voltak, mint azok, akik nem (lásd a 9. ábrát). Figyelemre méltó, hogy a bizonytalanok (a „nem tudom, hogy bűncselekmény volt-e” választ megjelölők) a leginkább provokálónak éppen ezt a két válaszlehetőséget tartották.

9. ábra

Ön szerint mi minősül provokálónak (a sértett részéről)? (százalék)

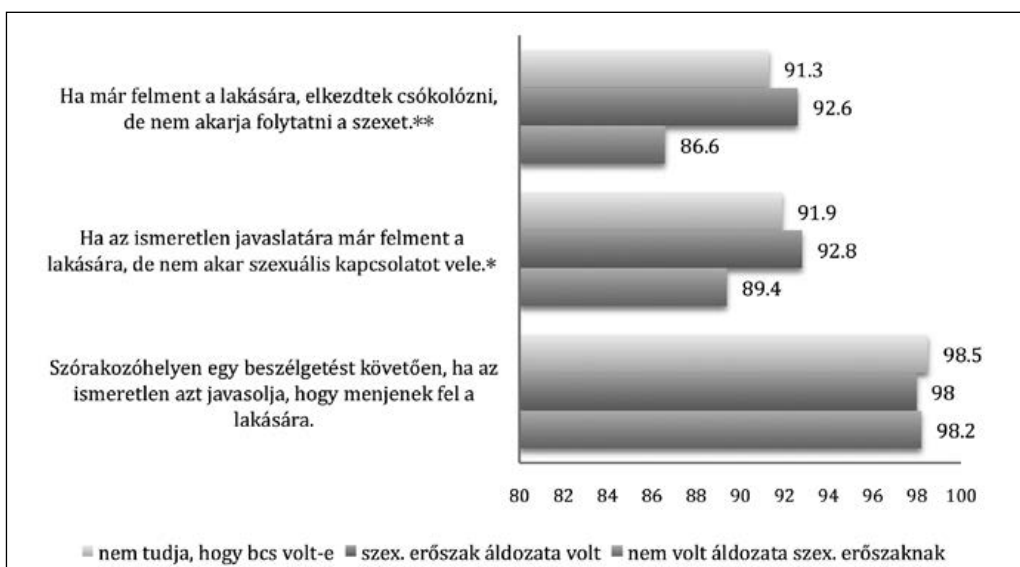

* $p < .001$

Mindhárom csoportba tartozók jelentős arányban (87–91 %) egyetértettek azzal, hogy az áldozat még a végső esetben is meggondolhatja magát. A „nem tudom” választ adók csoportjába tartozók között szignifikánsan többen gondolták, hogy az áldozat már nem gondolhatja meg magát abban a helyzetben, amikor – egy szórakozóhelyen való megismerkedést követően – felment az elkövető lakására ($p < .002$) (lásd a 10. ábrát).

10. ábra

Ön szerint az alábbi helyzetek közül melyekben gondolhatja meg magát / mondhat nemet valaki? (százalék)

* $p < .002$, ** $p < .001$

Összefoglalva megállapítható, hogy lexikális (az objektív körülményekről, a feljelentések számáról stb. való) tájékozottság nem az áldozatisággal járó tapasztalatoktól függ; a valóság-hű tárgyi ismeretek szempontjából irreleváns, hogy a válaszadó elszenvedett-e már korábban szexuális erőszakot. Amikor azonban inkább a cselekmény jellemzőire (a sértett és az elkövető tipikus tulajdonságaira, a feljelentés elmaradásának mértékeire vagy a provokatív magatartás megítélésére) fókuszálunk, számos ponton szignifikáns eltérés tapasztalható a vélemények között.

5. Összefoglalás

A kérdőívre válaszolók adatai a téma iránti érzékenységet tükrözik. A kitöltők túlnyomó többsége nő, a fiatal felnőtt, illetve a felnőtt korosztály tagja, a fővárosban, megyeszékhelyen vagy egyéb városban lakik, és legalább érettségivel rendelkezik. A kitöltők körében a szexuális másság felülreprezentált, továbbá az átlagnál nagyobb azok aránya, akik bűncselekmény, és azoké is, akik erőszakos szexuális bűncselekmény áldozatai voltak.

A korábbi áldozattá válás nem befolyásolja az objektív tájékozottság fokát: az objektív ismeretek alapvetően nem az áldozattá válással, hanem a demográfiai mutatókkal – az életkorral és az iskolai végzettséggel – állnak összefüggésben. A szexuális erőszakhoz társuló emocionális változók tekintetében viszont tükröződik az áldozati tapasztalat: az áldozatok szerint a sértettet nem jellemzik olyan nagy mértékben a társadalom által elfogadott sztereotípiák, mint azok szerint, akik nem voltak korábban áldozatok. A szexuális erőszak áldozatai között szignifikánsan többen gondolják azt is, hogy az elkövetőt kevésbé vagy egyáltalán nem menti fel a felelősség alól, ha az áldozat kihívóan öltözködik, viselkedik, avagy alkohol vagy drog hatása alatt áll. Az áldozat közreható magatartásáról – a különböző formában megjelenő „provokációról” – való vélekedést egyfelől az áldozattá válás, másfelől pedig a demográfiai mutatók határozzák meg: a férfi válaszadók között nagyobb az előítéletesen gondolkodók aránya, a felsőfokú iskolai végzettségűek és a városlakók, valamint a 25–44 éves korúak között pedig az előítéletmentesek aránya magasabb.

A téves tárgyi ismeretekkel rendelkezők aránya annak ellenére nagy, hogy a mintában a felsőfokú végzettséggel, de legalábbis érettségivel rendelkezők voltak túlsúlyban. Különösen a házasságon belüli szexuális erőszak bűncselekményi mivoltában tévedők aránya érdemel figyelmet.

A kutatás kiindulópontjául szolgáló Baranya megyei videó és az erre adott reakcióként megjelent szpotok – mint a kreatív kampányanyagok általában – a társadalmi tudatformálást, attitűdváltoztatást megcélzó médiatermékek. A rendőrségi videó esetében már a kampánycélok között is a potenciális áldozat (az „egyén”) felelősségére való figyelemfelhívást jelölték meg az egyik fókuszpontként.

Az áldozati felelősség kérdésének középpontba állítása a szexuális erőszak-mítosz meghatározó eleme. Ez részben szemléleti kérdés: kinek a felelőssége a történést, az elkövetőé vagy az áldozaté? Kétségtelenül elvárható, hogy biztonsága érdekében valaki megtegye azt, amit meg tud tenni. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy az áldozati közrehatás és felelősség kérdése – a mítosz szilárd elemeként – éppen a szexuális erőszak körében jelenik meg ilyen mértékben és vehemenciával, miközben más bűncselekmények esetében ennek felvetése elenyésző. Különösen sokat mondó mindez annak tudatában, hogy a cselekményeket jellemzően nem idegenek követik el, akikre a hagyományos elővigyázatosság irányulhat, hanem ismerősök, ez esetben pedig a „megelőzési óvintézkedések” használhatatlanok.

A mítosz kézzelfogható gyakorlati következményekkel jár: növeli az áldozatok szégyenét és fokozza félelmüket és szorongásukat, hogy nem hisznek majd nekik, illetve hibáztatni fogják őket, ha beszélnek arról, ami velük történt. Ez erősíti a hallgatást és a traumát, megnehezíti a feldolgozást, és csökkenti a feljelentések számát. Mivel a hiedelem markánsan jelen van a társadalomban, nagy a valószínűsége, hogy ha az áldozat mégis feljelentést tesz, valóban szembetalálja magát mindazzal, amitől tart.

A médiavalóság részévé tett rendőrségi kampányvideó üzenete az erőszak mítoszáét erősíti. Azt üzeni a közönségnek, hogy aki jól viseli magát, azt nem érheti bántódás. Azt sugalmazza, hogy ha – az amúgy rendben lévő világban – a lányok, az asszonyok nem kihívóak és nem provokatívak, ha felelős életvitelükkel „tesznek róla, tesznek ellene”, akkor nem erőszakolják meg őket. A szpot harmonikus a média által kultivált valóságvízióval: azt mondja, amit a médiából már tudunk, és amit hallani szeretnénk.

A prevenció kampányoknak – ha valós változást akarnak elérni – az erőszakmítoszok csökkentését kell megcélolniuk. A mítosz erejét ez a kutatás is igazolta: bár találhatók eltérések azok vélekedései között, akik már voltak és akik nem voltak

áldozatok, a hiedelmek és a sztereotíp gondolatok sok tekintetben még a korábbi áldozatok szemléletét, vélekedését is torzítják. Az áldozatoknál persze nem csupán ismeretekről vagy általános attitűdről van szó; esetükben jóval többre volna szükség, mint csupán a tárgyi ismeretekre kiterjedő tájékoztatásra. Az érdemi segítség lehetőségének fájdalmas hiánya elgondolkodtató, és bizonyosan nem független attól, amit azokról gondolunk, akiket megerőszakolnak.

Irodalom

- Anderson, Irina & Geoffrey Beattie & Christopher Spencer (2001): Can blaming victims of rape be logical? Attribution theory and discourse analytic perspectives. *Human Relations*, vol. 54, no. 4, pp. 445–467.
- Bell, Susan T. & Peter J. Kuriloff & Ilsa Lottes (1994): Understanding attributions of blame in stranger rape and date rape situations: An examination of gender, race, identification, and students' perception of rape victims. *Journal of Applied Social Psychology*, vol. 24, no. 19, pp. 1719–1734.
- Ben-David, Sarah & Ofra Schneider (2005): Rape perceptions, gender role attitudes, and victim-perpetrator acquaintance. *Sex Roles*, vol. 53, no. 5–6, pp. 385–399.
- Bridges, Judith S. (1991): Perceptions of date rape and stranger rape: A difference in sex role expectations and rape-supportive beliefs. *Sex Roles*, vol. 24, no. 5, pp. 291–307.
- Brownmiller, Susan (1975): *Against our will: Men, women and rape*. New York: Simon and Schuster.
- Burt, Martha R. (1980): Cultural myths and support of rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, pp. 217–230.
- Burt, Martha R. (1991): Rape myths and acquaintance rape. In: Andrea Parrot & Laurie Bechhofer (eds.): *Acquaintance rape: The hidden crime*, pp. 26–40. New York: Wiley.
- Campbell, Rebecca (2005): What really happened? A validation study of rape survivors' help-seeking experiences with the legal and medical systems. *Violence and Victims*, vol. 20, no. 1, pp. 55–68.
- du Mont, Janice & Karen-Lee Miller & Terri L. Myhr (2003): The role of "real rape" and "real victim" stereotypes in the police reporting practices of sexually assaulted women. *Violence against Women*, vol. 9, no. 4, pp. 466–486.
- Earnshaw, Valerie A. & Eileen V. Pitpitan & Stephenie Chaudoir (2011): Intended responses to rape as functions of attitudes, attributions of fault, and emotions. *Sex Roles*, vol. 64, no. 5, pp. 382–393.
- Estrich, Susan (1987): *Real rape: How the legal system victimizes women who say no*. Boston: Harvard University Press.
- Frazier, Patricia A. (1990): Victim attributions and postrape trauma. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 59, no. 2, pp. 298–304.
- Frese, Bettina & Miguel Moya & Jesús L. Megías (2004): Social perception of rape: How rape myth acceptance modulates the influence of situational factors. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 19, no. 2, pp. 143–161.
- Groth, A. Nicolas & Ann W. Burgess & Lynda L. Holmstrom (1977): Rape: Power, anger, and sexuality. *American Journal of Psychiatry*, vol. 134, no. 11, pp. 1239–1243.
- Heath, Nicole M. & Shannon M. Lynch & April M. Fritch & Maria M. Wong (2013): Rape myth acceptance impacts the reporting of rape to the police: a study of incarcerated women. *Violence against Women*, vol. 19, no. 9, pp. 1065–1078.
- Irk Ferenc (2004): Bevezető. In: Irk Ferenc (szerk.): *Áldozatok és vélemények I.*, 7–24. o. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet.
- Johnson, Barbara E. & Douglas L. Kuck & Patricia R. Schander (1997): Rape myth acceptance and sociodemographic characteristics: A multidimensional analysis. *Sex Roles*, vol. 36, no. 11–12, pp. 693–707.
- Kanekar, S. & A. M. Nazareth (1988): Attributed rape victim's fault as a function of her attractiveness, physical hurt and emotional disturbance. *Social Behavior*, vol. 3, no. 1, pp. 37–40.
- Kelly, Liz & Jo Lovett (2009): Different systems, similar outcomes? Tracking attrition in reported rape cases in eleven countries. European briefing. Child and Woman Abuse Studies Unit. Daphne, https://www.frauen-gegen-gewalt.de/fachliteratur-280.html?file=tl_files/downloads/studien/EU-DAPHNE_Strafverfolgung_von_Vergewaltigung_englisch.pdf (utolsó letöltés: 2016. III. 12.).
- Kelly, Liz & Jo Lovett & Linda Regan (2005): *A gap or chasm? Attrition in reported rape cases*. Home Office Research Study 293, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218135832/rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/hors293.pdf> (utolsó letöltés: 2016. III. 13.).

- Koss, Mary P. & Thomas E. Dinero & Cynthia A. Seibel & Susan L. Cox (1988): Stranger and acquaintance rape: Are there differences in the victim's experience? *Psychology of Women Quarterly*, vol. 12, no. 1, pp. 1–24.
- L'Armand, Kathleen & Albert Pepitone (1982): Judgments of rape: A study of victim–rapist relationship and victim sexual history. *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 8, no. 1, pp. 134–139.
- Lerner, Melvin J. (1980): *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.
- Lonsway, Kimberly A. & Joanne Archambault & David Lisak (2009): False reports: Moving beyond the issue to successfully investigate and prosecute non-stranger sexual assault. *The Voice*, vol. 3, no. 1, pp. 1–11.
- Lonsway, Kimberly A. & Louise F. Fitzgerald (1994): Rape myths: In review. *Psychology of Women Quarterly*, vol. 18, no. 2, pp. 133–164.
- Martin, Patricia & Marlene R. Powell (1995): Accounting for the second assault: Legal organizations' framing of rape victims. *Law and Social Inquiry*, vol. 19, no. 4, pp. 853–890.
- McMahon, S. (2011): *Changing perceptions of sexual violence over time*. VAWnet, National Online Resource Center on Violence Against Women. Harrisburg, PA, <http://vawnet.org> (utolsó letöltés: 2016. I. 19.).
- Meyer, C. Buf & Shelley E. Taylor (1986): Adjustment to rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 50, no. 6, pp. 1226–1234.
- Miller, Audrey K. & Keith D. Markman & Ian M. Handley (2007): Self-blame among sexual-assault victims prospectively predicts revictimization: A perceived sociolegal context model of risk. *Basic and Applied Social Psychology*, vol. 29, no. 2, pp. 129–136.
- Monson, Candice M. & Jennifer Langhinrichsen-Rohling & Tisha Binderup (2000): Does “no” really mean “no” after you say “yes”? Attributions about date and marital rape. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 5, no. 11, pp. 1156–1174.
- Nagel, Barbara & Hisako Matsuo & Kevin P. McIntyre & Nancy Morrison (2005): Attitudes toward victims of rape: Effects of gender, race, religion, and social class. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 20, no. 6, pp. 725–737.
- Nagy László Tibor (2004): Az erőszakos bűnözés. In: Irk Ferenc (szerk.): *Áldozatok és vélemények I.* 57–70. o. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet.
- Nyúl Boglárka & Ferenczy Dávid (2015): A nemi erőszak mítoszok és elfogadottságuk Magyarországon. OTDK dolgozat (XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia), http://ni.unideb.hu/otdk2015/images/OTDK_rezume_kotet.pdf (utolsó letöltés: 2016. I. 20.).
- Peterson, Zoe & Charlene L. Muehlenhard (2004): Was it rape? The function of women's rape myth acceptance and definitions of sex in labeling their own experiences. *Sex Roles*, vol. 51, no. 3–4, pp. 129–144.
- Planty, Michael & Lynn Langton & Christopher Krebs & Marcus Berzofsky & Hope Smiley-McDonald (2013): *Female victims of sexual violence, 1994–2010*. Washington, DC: U.S. Dept. of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/fvsv9410.pdf>; (utolsó letöltés: 2016. III. 12.).
- Razack, Sherene (1994): What is to be gained by looking White people in the eye? Culture, race, and gender in cases of sexual violence. *Signs*, vol. 19, no. 4, pp. 894–923.
- Sakalli-Ugur, Nuray & Zeynep Sila Yalcin & Peter Glick (2007): Ambivalent sexism, belief in a just world, and empathy as predictors of Turkish students' attitudes toward rape victims. *Sex Roles*, vol. 57, no. 11, pp. 889–895.
- Sleath, Emma & Raymond Bull (2012): Comparing rape victim and perpetrator blaming in a police officer sample: Differences between police officers with and without special training. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 39, no. 5, pp. 642–661.
- Spronz Júlia & Wirth Judit & Jo Lovett & Liz Kelly (2009): Eltérő rendszerek, hasonló eredmények? A regisztrált nemi erőszak esetek attríciójának nyomon követése tizenegy országban. Összefoglaló jelentés: Magyarország. <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/nemi-eroszak-atricio-kutatas-2009-mo.pdf> (utolsó letöltés: 2015. X. 27.).
- Stewart, Mary White & Shirley A. Dobbin & Sophia I. Gatowski (1996): “Real rapes” and “real victims”: The shared reliance on common cultural definitions of rape. *Feminist Legal Studies*, vol. 4, no. 2, pp. 159–177.
- Suarez, Eliana & Tahany M. Gadalla (2010): Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 25, no. 11, pp. 2010–2035.
- Süssenbach, Philipp & Gerd Bohner (2011): Acceptance of sexual aggression myths in a representative sample of German residents. *Aggressive Behavior*, vol. 37, no. 4, pp. 374–385.
- Truman, Jennifer L. & Michael R. Rand (2010): *Criminal victimization, 2009*. Washington, DC: Department of Justice,

- Bureau of Justice Statistics, <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/cv09.pdf> (utolsó letöltés: 2016. III. 12.).
- van Dijk, Jan & John van Kesteren & Paul Smit (2007): Criminal victimization in international perspective. Key findings from the 2004–2005 ICVS and EU ICS. WODC 257, http://unicri.it/services/library_documentation/publications/icvs/publications/ICVS2004_05report.pdf (utolsó letöltés: 2015. VII. 20.)
- van der Bruggen, M. & Amy R. Grubb (2014): A review of the literature relating to rape victim blaming: An analysis of the impact of observer and victim characteristics on attribution of blame in rape cases. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 19, no. 5, pp. 523–531.
- Virág György (2004): Szexuális erőszak. In: Irk Ferenc (szerk.) *Áldozatok és vélemények II.*, 71–83. o. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet.
- Ward, Colleen A. (1995): *Attitudes towards rape: Feminist and social psychological perspectives*. London: Sage.
- Williams, Linda S. (1984): The classic rape: When do victims report? *Social Problems*, vol. 31, no. 4, pp. 459–467.

Parti Katalin PhD, jogász, médiászociológus, az Országos Kriminológiai Intézet tudományos főmunkatársa.

Szabó Judit PhD, jogász, pszichológus, az Országos Kriminológiai Intézet tudományos munkatársa.

Virág György PhD, pszichológus, az Országos Kriminológiai Intézet igazgatóhelyettese, az ELTE ÁJK Kriminológia Tanszékének tanára.